

שיעורי ליל שבת

שיעור מורינו הגאון רבי מרדכי בונם זילברברג שליט"א

גליון מס' 87 – תשע"ז

בית הכנסת המרכזי שיכון ה'

ברכת שהחיינו בבין המצרים

'ככל היוצא מפיו יעשה'

שמעתי ממור רבינו מרן הגרא"ל שטיינמן שליט"א במה זכה הח"ח שעד הוצאת המשנ"ב היו פוסקים שעם ישראל הלכו לאורם והכריעו כדעתם, כמו המג"א, קיצור שו"ע, החיי אדם ועוד, ומעת הוצאת המשנ"ב הספר שדעתו מכרעת בכל הלכה ומנהג הוא ספר המשנ"ב?

ואמר רבינו שבזכות זה שהח"ח מסר נפשו שעם ישראל לא ידברו את מה שאסור לדבר, הוא זכה שנתקיים בו הפסוק 'לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה'!

כתב השו"ע (סי' תקנ"א ס"ז) "טוב ליזהר מלומר 'שהחיינו' בין המצרים על פרי או על מלבוש", והטעם הוא משום שזהו זמן פורענות ואין ראוי לומר שהחיינו לזמן כזה.

והגר"א בביאורו נחלק על דברי השו"ע וכתב שחומרא יתירא היא, דימי בין המצרים אינם חמורים מאבל ביום המיתה שאמרין בפרק הרואה (ברכות נט ב') שמת אביו והוא יורשו, בתחלה אומר ברוך דיין האמת על המיתה, ולבסוף אומר ברוך הטוב והמטיב על הירושה, ומוסיף הגר"א דאף שהמג"א (בס"ק מב) דחק עצמו אינו כלום.

והיינו שהמג"א כבר עמד ע"ז מה החילוק בין אבל לבין המצרים, ותירץ דבאבל הזמן אינו זמן של פורענות דדרך העולם הוא שאנשים כל העת נולדים ונפטרים, אבל בבין המצרים הזמן עצמו הוא זמן של פורענות ולכך אין ראוי לומר בו 'שהחיינו לזמן הזה'.

וצ"ב טובא, דלכאור' חילוק המג"א הוא ברור ופשוט, ומדוע שלל אותו הגר"א מכל וכל וכתב שהמג"א דחק עצמו בזה ואינו כלום?

והנה בהמשך דבריו שם כתב השו"ע דעל פדיון הבן אומר שהחיינו אף בבין המצרים כדי שלא יחמיץ המצוה, וברמ"א שם הוסיף שאף על פרי חדש שלא ימצא אחר תשעה באב מותר לברך עליו ולאוכלו בין המצרים.

ובמ"ב שם (סקצ"ט) כתב "וכתבו האחרונים דאשה מעוברת מותרת לאכול פרי בלא 'שהחיינו' דשמא תתאוה ויגרום נזק לה ולולד, וכן חולה גם כן מותר, שהפירות פותחין לו תאותו לאכול דברים טובים, ובמקום חולי לא קבלינן עלה".

והקשו הפוסקים דהרי כתב השערי תשובה (בס"ק י"ח) בשם אחרונים דאם בטעות נטל פרי חדש ובירך עליו בורא פרי העץ, וחייב עתה לאוכלו בגלל איסור ברכה לבטלה, שיברך אף שהחיינו, הרי דאם הוצרך לאכול מברך שהחיינו, וקשה א"כ אמאי מעוברת וחולה הצריכים לאכול פרי חדש אינם מברכים שהחיינו?

וביאר בשו"ת התעוררות תשובה (סי' שמ"ז) שיש לחלק בין המקרים, דבנטל פרי בטעות ובירך עליו, כל אכילתו נובעת מרצונו הגמור, שהרי בירך על הפרי רק מחמת שרצה לאוכלו, ולכך יש בו שמחה וצריך לברך עליו 'שהחיינו',

לברך 'המפיל' בצהרים

נשאל רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א באדם שקבעו לו הרופאים ניתוח לשעות הצהריים, ולפי דבריהם הוא יתעורר רק למחרת בבוקר, האם צריך לברך כבר ביום ברכת 'המפיל' על שינת הלילה?, והשיב שאכן עליו לברך 'המפיל' כבר בשעת הצהריים.

אך מעוברת וחולה לא היו אוכלים את הפרי מרצונם אלא כל אכילתם היא מחמת החולי, ולכך אין בו שמחה ולא מברכים עליו שהחיינו, וכן ביאר הגר"ש אלישיב זצ"ל (הלכות חג בחג ביהמ"צ פ"ג הערה 30).

ותמוה כיצד ניתן לומר כן הרי מבואר בגמ' בברכות שאבל אומר ברכת שהחיינו על ירושת אביו, ואם נימא שכל דבר טוב הנובע מחמת סיבה רעה כגון חולה האוכל פרי חדש מחמת חוליו לא מברך, אף בירושה יהיה כן שהרי כל ירושתו באה לו מחמת פטירת אביו?

יסוד גדול בגדר ברכת שהחיינו באבל על ירושת אביו

ונראה לבאר בזה יסוד גדול, דאין הכונה שהאבל מברך ברכת 'שהחיינו'

על עצם קבלת הירושה שהיא הדבר הטוב שקיבל באותו יום עצוב, אלא האבל מברך שתי ברכות על פטירת האב עצמה, דבפטירת האב מונחים שני חלקים, החלק העיקרי הוא עצב שעליו מקדימים ומברכים 'ברוך דיין האמת', אך יש בה גם חלק קטן של טוב שזהו קבלת הירושה, ומחמת החלק הזה מברכים ברכת 'שהחיינו' על עצם פטירת האב.

וראיה גדולה לזה, מדברי הגרעק"א (בהגהותיו על שו"ע סי' רכ"ג) שכתב דברכת שהחיינו על ירושה באבל שייכת דוקא בبن היורש את אביו, אבל להפך אם האב יורש את בנו אין האב מברך שהחיינו כיון דהוי פורענות גמור שהאב יראה במיתת בנו כדאיתא בפ' יש נוחלין, וכ"כ בס' לית חן עיי"ש, ולכאורה תמוה הלא הברכה היא על הירושה גרידא ולא על הפורענות, וא"כ אף שגודל הצער באב הקובר את בנו הוא גדול מאוד הלא בכל אופן הברכה היא על הממון שיורש ולא על המיתה ומה"ת שלא יברך.

אך לדברינו הדברים ברורים דכיון שהברכה היא על עצם הפטירה, דוקא בפטירת אב שייך לברך על החלק הטוב שבה, אך בפטירת בן כיון שהפטירה היא פורענות כ"כ קשה לא שייך לברך על זה 'שהחיינו', ולברך שהחיינו על חלק הירושה גופא ג"כ א"א כיון שסיבת הברכה היא מחמת צער וכמוש"כ המ"ב לענין שהחיינו בחולה.

הבנת החילוק בין חולה האוכל פרי לאבל המקבל ירושה

ולפי"ז מבואר החילוק בין מעוברת וחולה לבין אבל המברך על ירושה, דכל הקושיא שייכת דוקא אי נימא שהאבל מברך על הירושה עצמה הנובעת מהפטירה הרעה דמ"ש מאכילה מחמת חולי, אך לפי מה שנתבאר החילוק ברור, שבאבל יש לו חלק טוב וחלק רע ומברך על החלק הטוב שבפטירה, אך בחולה אין לו בזה חלק טוב כלל כיון שאוכל את הפרי מחמת חוליו.

ונראה שזוהי כוונת הגר"א שתמה על חילוק המג"א בין אבל לבין המצרים, דאין כוונתו להוכיח מאבל ששייך ברכת שהחיינו גם על זמן של פרענות שהרי אצל אבל זה אינו זמן של פורענות וכמוש"כ המג"א, אלא כוונתו להוכיח מאבל ששייך ברכת 'שהחיינו' על דבר רע אם יש בו גם חלק טוב, וא"כ מה בכך שבין המצרים הוא זמן של פורענות הרי יש בו גם דברים טובים כגון פירות חדשים, ומדוע שלא יברך על הזמן מחמת הדברים הטובים.

ובדעת המ"א נראה דדוקא באבל שייך לומר שהחיינו כיון שבפטירה עצמה יש חלק רע וחלק טוב, אבל בין המצרים הוא זמן שכולו פורענות, ומה שיש בו דבר משמח חיצוני כגון אכילת פרי חדש אי"ז סיבה שיותר לו לברך שהחיינו בזמן כזה.

(נכתב ע"י אחד השומעים)

דינים הנוהגים מר"ח אב – תשעת הימים

א. משנכנס אב ממעטים בשמחה, ואם יש לו דין עם גוי (או ישראל מומר) ישתמט ממנו בימים אלו דריע מזליה (עי' שו"ע סי' תקנ"א ס"א), י"א שידחנו עד ר"ח אלול (מ"א שם סק"ב), ועכ"פ עד אחר תשעה באב (מ"ב סק"ב), ודין זה מתחיל מהמולד של חודש אב וזהו שאמרו "משנכנס אב" אבל איסור מו"מ מתחיל מר"ח (פמ"ג א"א סק"ב).

מיעוט משא ומתן

ב. מר"ח ממעטים במשא ומתן, ויעסוק רק כדי פרנסתו (שו"ע שם ס"ב ותקנ"ד סוסכ"ב), ובזמנינו נהגו להקל בזה משום שהכל נקרא כדי פרנסתו (מ"ב סק"א), ומ"מ בעלי עסקים שעסקיהם בדברים המשמחים, כגון מכירת כלי כסף או תכשיטים ימנעו בימים אלו מלסחור אפילו כדי פרנסתם ואף כשעסקיהם עם גוים (שעה"צ סק"יג).

ג. יש להמנע לקנות בימים אלו דברים המשמחים כגון כלי כסף ותכשיטים (שעה"צ שם), ובכלל זה לקנות כלים ורהיטים שיש בקנייתם שמחה (מבית לוי ה' תשעת הימים פ"ו אות י"ח), אבל לקנות מזגן למי שסובל מאוד מן החום מותר (מבית לוי שם), וכן אביזר הנצרך לבריאותו כמו משקפיים מותר (הגרש"ז אויערבך זצ"ל).

ד. מותר לתת מתנה לחתן בר מצוה בתשעת הימים (הליכות שלמה פ"ד הערה י"א שלא מצינו איסור נתינת מתנה רק בת"ב) ומטעם זה מותר לתת לגנת מתנה בסוף השנה ובפרט שזה נחשב כפריעת חוב.

תיקוני בית ושיפוצים

ה. אסור לסייד את הבית, ובכלל זה להדביק טפטים ולתלות וילונות ושאר קישוטים (עי' השו"ע שם ס"ב דבכלל בנין של ציור הוא), ואם נתקלקלו קירות הבית מחמת נזילה מותר לסיידם כדי לתקן הקלקול (עי"פ משנ"ב סק"יב).

ו. אסור לעשות שיפוצים להרווחה בעלמא, אבל אם משפץ מחמת שצר לו המקום בו הוא גר מותר (מ"ב שם סק"יב).

ז. מותר לעסוק בבנין של מצוה, כגון לשפץ בית כנסת ות"ת, ובפרט שהוא מצוה דרבים כמקוה (רמ"א ס"ב).

ח. אסור לנטוע נטיעות של נוי ליפות את גינתו (שו"ע שם ס"ב), אבל לסדר הגינה כרגיל מותר (מבית לוי שם אות ה').

תפירה וקניית בגדים חדשים

ט. אסור לקנות בגדים חדשים אפי' שאינם חשובים כמו גרביים, ובכלל זה מצעי המטה, מטפחות ומגבות (רמ"א ס"ז), לבד מנעלי בד לצורך ת"ב (שו"ת אג"מ או"ח ח"ג סי' פ'), מיהא אם נקרעו בגדיו מותר לקנות חדשים (אורלי"צ שם). ומ"מ תינוק שנולד מותר לקנות עבורו בגדים חדשים שהרי אין לו מה ללבוש, ואין צריך לקנות לפני הלידה.

י. חתן וכלה שמתחתנים אחר ת"ב מותרים בקניית בגדים חדשים דהוא צורך מצוה (מ"ב סקמ"ו שעה"צ סק"א).

יא. מותר לקנות בימים אלו דבר האבד כגון ביריד או במכירות סוף עונה במחירים מוזלים (עי"פ מ"ב סק"א), אולם אין ראוי לבעלי החנויות להוריד מחירים כדי להשאיר את חנותם פתוחה (הגר"א דינר שליט"א), ומטעם זה מותר לחתום חוזה לקניית דירה בימים אלו, לפי שאינו יודע אם יזדמן לו אח"כ (אול"צ שם).

יב. אסור לתפור לארוג או לתקן בגדים חדשים בימים אלו ובכלל זה שלא לרקום או לסרוג, אבל בגדים ישנים שנקרעו מותר לתקן (שו"ע ס"ז ומ"ב סקמ"ו), ואם משאיר סיום הפיתרה לאחר ת"ב מותר (שערי נחמה).

יג. תופרת שקיבלה עבודה לתפירה קודם ר"ח יכולה לסיימה אחר ר"ח ואפילו בשבוע שחל בו (רמ"א שם ס"ז ומ"ב סקנ"א), וי"א שיש להחמיר בשבוע שחל בו (ביאורה"ל שם בשם הגר"א).

רחיצת הגוף

יד. נוהגים שלא להתרחץ מר"ח אפי' בצונן (רמ"א סי' תקנ"א סט"ז), אבל פניו ידיו ורגליו מותר לרחוץ בצונן, וכן אפשר לקחת מגבת רטובה או ממחטות לחות ולהעביר על גופו (הגר"נ קרליץ שליט"א).

טו. רחיצה לצורך רפואה כגון לחולה או שיש לו פצעים מותרת אפילו בחמין ואפילו בשבוע שחל בו (מ"ב סקפ"ח).

טז. יש מתירים לסובלים מזיעה לרחוץ כל גופם בצונן אפילו עם סבון אבר אבר אבל לא בבת אחת (שו"ת שבה"ל ח"ז סי' ע"ז ב' וח"ח סי' קכ"ז), ויש מקילין אפי' רחיצה גמורה בצונן כשאין כוונתם לתענוג (אג"מ אהע"ז ח"ד פ"ד ד').

יז. אסור לשחות בים ובבריכה (ערוה"ש סל"ד), אולם לצורך רפואה ובריאות מותר (שם סל"ו ושעה"צ סקצ"ד ומרן החזו"א זצ"ל היה הולך לים לצורך בריאותו רק עד ר"ח משום חשש חילול ה' ע"י ארחות רבנו ח"ב עמ' קכ"ט)

יח. ילדים קטנים שמתלכלכלין תדירמותר לרחצם כדרכם, וילדים גדולים רק כשצריכים לכך (ע"י מ"ב תקנ"א סקצ"ג וקרא עלי מועד עמ' ל"ד), וילדים הרגילים להתרחץ כל יום מותר לרחצם כל יום כדרכם (הגר"ח קנייבסקי שליט"א שם).

יט. בערב שבת חזון מותר לרחוץ ראשו פניו ידיו ורגליו בצונן אבל לא כל גופו, ומי שרגיל כל ערב שבת לרחוץ בחמין יכול לרחוץ מקומות אלו בחמין (רמ"א שם) אבל לא בסבון (מ"ב שם ס"ק צ"ו), וי"א אף בסבון (מרן החזו"א זצ"ל), וי"א שהמנהג להקל לרחוץ בימינו אפילו כל גופו בחמין לכבוד שבת (שו"ת רבבות אפרים ח"ג סי' שמ"ז בשם הגר"מ פינשטיין זצ"ל, וע"י שו"ת מהר"י ברונא סי' י"ב שכתב וז"ל: ונראה לי היתר גמור ומצוה לחוף ראשו בחמין).

כ. הנוהג לטבול כל ערב שבת מותר לו לטבול אף בערב שבת חזון (מ"ב סקצ"ה), וכן מי שרגיל לטבול כל יום במשך ימות השנה או לטבילת עזרא מותר גם בימים אלו, וראוי לטבול בפושרים, אך לא ישתהה שם ויצא מיד (שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' ע"ז), ואם יש שלט במקוה לא לטבול קודם שרוחץ מותר לרחוץ (הגרא"ל שטיינמן שליט"א).

בשר ויין

כא. נוהגים שלא לאכול בשר ואפי' בשר עוף ולא לשתות יין או מיץ ענבים בתשעת הימים ואף ר"ח בכלל זה (ע"י שו"ע סי' תקנ"א ס"ט וס"י ומ"ב סקנ"ח), וכן מנהג בני ספרד, למעט ר"ח עצמו שאוכלים בשר (כה"ח שם ס"ק קכ"ה וקכ"ו), ואם בירך על בשר בטעות יטעם מעט כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה (שו"ת שבט הלוי ח"י סי' פ"א).

כב. תבשיל שנתבשל ביחד עם הבשר נהגו להחמיר שלא לאוכלו, אבל אם רק נתבשל בקדירה בשרית מותר (מ"ב סקס"ג), וכן עוגה ותבשיל שמעורב בו יין וניכר טעם היין הוא בכלל המנהג שלא לאוכלו (שו"ת שבה"ל ח"ט סי' קל"ט).

כג. חולה או יולדת הסובלת מחוסר דם או אדם חלוש הצריך לאכול בשר מותרים באכילת בשר אפילו בשבוע שחל בו (ע"י רמ"א סעי' ט' ומ"ב סקס"א), וכן מינקת שמזיק לתינוקה שאינה אוכלת בשר מותרת (כה"ח ס"ק קל"ז).

כד. האיסור לאכול בשר ויין הוא גם לקטנים אפילו שעדיין אינם בגיל שיודעים להתאבל על ירושלים (מ"ב סק"ע), אבל אם אכילת הבשר מועיל לבריאות הקטן מותר להאכילו בשר (ערוה"ש סכ"ו ושו"ת דברי יציב ח"ב סי' רל"ו).

כה. בסעודת מצוה כמו מילה או פדיון הבן או סעודת סיום אוכלים בשר ושותים יין כל השייכים לסעודה, דהיינו כל מי שהיה הולך לסעודה גם שלא בימים אלו (רמ"א ס"י), ובשבוע שחל בו אין לאכול בשר ולשתות יין רק למנין מצומצם מלבד בעלי השמחה והקרובים (מ"ב שם סקע"ז), ובברית מילה יתן לקטן לשתות את היין (רמ"א שם).

כו. מותר לאכול בשר ולשתות יין בסעודות שבת כמה שירצה (מ"ב סקנ"ט), והסועד בשבת סעודה שלישית ונמשכה סעודתו עד הלילה מותר עדיין לאכול בשר ולשתות יין כיון שאומרים רצה בברהמ"ז והוא אצלו שבת (מ"ב סקנ"ו).

כז. במוצאי שבת מבדילין על היין (שו"ע שם), ונוהגים להחמיר שלא לשתות את היין אלא נותנים לקטן שהגיע לחינוך ועדיין אינו חש בצער ירושלים (רמ"א שם), ואם אין לו אלא בת שהגיעה לגיל זה ישתה בעצמו שאין נותנים לנשים לשתות מהבדלה (פוסקים), (ואמנם מחמת הספיקות בהגדרת תינוק שהגיע לגיל הנ"ל יש שנהגו לשתות את יין בעצמם, וכן רבינו הגרא"ל שטיינמן שליט"א היו שנים שמחמת ספק זה שתה את היין בעצמו, אך היו שנים שבדק את גילו והבנתו של הקטן ונתן לו לשתות, אך ביקש שיהיה מיץ ענבים ולא יין), ומנהג החסידים שהמבדיל שותה בעצמו.

כח. בהבדלה כשנותן לקטן לשתות אין צריך המבדיל לשתות כלל מהכוס ושונה מכל ברכת הנהנין משום דהוי מצוה ומועיל בזה ערבות, ואם עשה הבדלה על דעת שהקטן ישתה את הכוס ואח"כ נתחרט הקטן ולא רצה לשתות צריך המבדיל לברך שוב בפה"ג כיון שלא היה בדעתו לשתות מהכוס (שלמי תודה בין המצרים עמ' ל"ד, ואולם רבינו הגרא"ל שטיינמן שליט"א נותן לקטן לשתות רק אחרי שטועם כיון דמ"מ הוי ברכת הנהנין).

כיבוס וגיהוץ ולבישת בגדים חדשים ובגדי שבת

כט. אסור לכבס ולגהץ בגדים ומגבות וסדינים בשבוע שחל בו ת"ב (שו"ע ס"ג וזהו מעיקר דין המשנה), ומנהג האשכנזים להחמיר מראש חודש (רמ"א שם), ואם אין לו אלא בגד אחד מותר לכבס עד שבוע שחל בו (מ"ב סקכ"ט), ובגד שהתקמט לאחר לבישתו מותר לגהצו דאינו אלא מחליק הבגד ולא אסרו בגמ' גיהוץ רק באופן שהוא גמר עשיית הבגד (חוט שני ר"ה עמ' תי"ג).

ל. איסור הכיבוס כולל גם שלא ללבוש בגדים חדשים (שו"ע ס"ו) ובגדים מכובסים, ולא להציע המיטה בסדינים מכובסים (שו"ע ס"ג), ואולם מותר לתת לאורח סדינים ובגדי שינה מכובסים (שו"ת מנח"י סי' מ"ד שהיות שאין הדרך לישון על כלי מיטה שישן עליהם אדם אחר מותר שאין זה בגדר תענוג אלא מצד בריאות).